

ЗАДОЯ К. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 341.4+343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.35>

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ КОМАНДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню становлення й розвитку інституту командної відповідальності в міжнародному кримінальному праві, який нещодавно знайшов відображення в статті 31-1 Кримінального кодексу України після ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998). Автор простежує еволюцію цього правового інституту від його зародження після Другої світової війни до сучасного регулювання у Римському статуті. Початкове становлення командної відповідальності відбулося в рамках діяльності військових трибуналів, що діяли після Другої світової війни на теренах Європи та Далекого Сходу. Трибунали констатували те, що міжнародне право покладає на військових командирів обов'язок запобігати злочинам підлеглих, а невиконання цього обов'язку є підставою для індивідуальної кримінальної відповідальності командирів. Особливо резонансною для цього періоду була справа генерала Ямашити. Вона стала прикладом об'єктивного підходу до командної відповідальності, оскільки Ямашиту було засуджено попри брак доказів його обізнаності. Наступний етап розвитку інституту командної відповідальності пов'язаний зі статтею 86(2) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, (1977), яка закріпила обов'язки військових командирів реагувати на воєнні злочини підлеглих в міжнародному договірному праві. У статтях 7(3) і 6(3) статутів міжнародних кримінальних трибуналів для Югославії та Руанди було уточнено як суб'єктивні, так і об'єктивні критерії відповідальності начальників. Кульмінацією розвитку інституту командної відповідальності стала стаття 28 Римського статуту, яка деталізує форми бездіяльності начальників, розрізняє умови відповідальності військових і цивільних начальників та вводить елемент причинного зв'язку між бездіяльністю начальника і вчиненими підлеглими злочинами. Стаття 28 також розширює склад суб'єктів командної відповідальності, охоплюючи як *de jure*, так і *de facto* командирів, та охоплює всі злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС. На завершення автор зазначає про поширення інституту командної відповідальності на транснаціональне кримінальне право, зокрема через Міжнародну конвенцію про захист осіб від насильницьких зникнень (2006).

Ключові слова: командна відповідальність, міжнародне кримінальне право, співучасть у кримінальному правопорушенні, причетність до кримінального правопорушення, військовий командир, начальник, воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид, злочин агресії.

Zadoia K. P. The Genesis of the institution of command responsibility in International Criminal Law

This article is devoted to the study of the formation and development of the institution of command responsibility in international criminal law, which was recently reflected in Article 31-1 of the Criminal Code of Ukraine after the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court (1998). The author traces the evolution of this legal institution from its inception after World War II to its current regulation under the Rome Statute. The initial formation of command responsibility took place within the framework of military tribunals operating after World War II in Europe and the Far East. The tribunals found that international law imposes a duty on military commanders to prevent crimes committed by their subordinates, and that failure to fulfil this duty constitutes grounds for individual criminal responsibility of commanders. The case of General Yamashita was particularly resonant during this period. It became an example of an objective approach to collective responsibility, as Yamashita was convicted despite the lack of evidence that he was aware of the crimes committed by his subordinates. The next stage in the development of the institution of command responsibility is linked to Article 86(2) of the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, which enshrined the obligations of military commanders to respond to war crimes committed by their subordinates in international treaty law. Articles 7(3) and 6(3) of the statutes of the international criminal tribunals for Yugoslavia and Rwanda clarified both the subjective and objective criteria for the responsibility of superiors. The culmination of the development of the institution of command responsibility was Article 28 of the Rome Statute, which details forms of omission by superiors, distinguishes between the conditions of responsibility of military and civilian superiors, and introduces an element of causality between the omission of a superior and the crimes committed by subordinates. Article 28 also expands the scope of subjects of command responsibility to include both *de jure* and *de facto* commanders and covers all crimes within the jurisdiction of the ICC. In conclusion, the author notes the extension of the institution of command responsibility to transnational criminal law, in particular through the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (2006).

Key words: *command responsibility, international criminal law, complicity in a criminal offense, engagement in a criminal offense, military commander, superior, war crimes, crimes against humanity, genocide, crime of aggression.*

Вступ. На підставі ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX розділ VI Загальної частини Кримінального кодексу України (КК) було доповнено статтею 31-1 «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників»¹.

Постановка завдання. Оскільки стаття 31-1 КК впроваджує у кримінальне законодавство України такий інститут міжнародного кримінального права як *командна відповідальність (command responsibility)*, коректне та ефективне застосування її положень неможливе без розуміння природи вказаного інституту. Завданням публікації є виявлення особливостей становлення та розвитку інституту командної відповідальності в міжнародному кримінальному праві.

Результати дослідження. Як вірно зазначається в академічній літературі, інститут командної відповідальності є витвором *міжнародного кримінального права*, у якого немає

¹ Детально зміст статті 31-1 КК характеризується в іншій моїй публікації [1, с. 678–692].

повноцінних аналогів в національному кримінальному праві [2, с. 264]. Спрощено кажучи, цей інститут передбачає, що за *злочини за міжнародним правом* (злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії) повинні підлягати відповідальності крім тих, хто вчинив такі злочини одноосібно чи в співучасті, ще і їхні *начальники*, якщо вчинені злочини виявилися *результатом бездіяльності* начальників, що полягала у невиконанні ними зобов'язань із *недопущення, припинення та забезпечення кримінального переслідування* злочинів за міжнародним правом, скоєних підлеглими. Тим самим інститут командної відповідальності стимулює начальників сумлінніше дбати про те, щоб їхні підлеглі уникали вчинення злочинів за міжнародним правом.

Концепт командної відповідальності стає частиною міжнародного кримінального права в добу становлення цієї галузі міжнародного права після подій Другої світової війни. У цей період завдяки практиці створених державами-переможницями військових трибуналів ідея командної відповідальності викристалізовується як частина звичаєвого міжнародного кримінального права. Скажімо, Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал) поклався на інститут командної відповідальності для обґрунтування відповідальності військово-політичного керівництва Японії за численні випадки нелюдського поводження з військовополоненими та цивільними особами з боку японських військовослужбовців та представників японської цивільної влади, зокрема суд:

а) визнав, що відповідальність за добробут осіб, яких держава може правомірно утримувати у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом (війною), тобто військовополонених та інтернованих цивільних осіб, «не обмежується обов'язком простого утримання, а й охоплює запобігання неналежному поводженню»;

б) вказав, що обов'язок дбати про належне поводження з утримуваними особами покладається не на державу як політичну абстракцію, а на її конкретних посадових осіб, якими у випадку з Японією були члени Уряду; військові та військово-морські офіцери, які командують формуваннями, під контролем яких є утримувані особи; посадовці тих відділів, які займалися добробутом утримуваних осіб; посадові цивільні, військові чи військово-морські особи, що мають прямий і безпосередній контроль над утримуваними особами;

в) зазначив, що обов'язок усіх цих осіб полягав у тому, щоб «забезпечити належне поводження з ув'язненими та запобігти жорстокому поводженню шляхом встановлення та забезпечення постійної та ефективної роботи відповідної для цих цілей системи». З огляду на це «такі особи не виконують цей обов'язок і несуть відповідальність за жорстоке поводження з утримуваними, якщо: (1) Вони не можуть створити таку систему. (2) Вони створили таку систему, але не можуть забезпечити її безперервну та ефективну роботу»;

г) визнав, що у випадку запровадження ефективної системи, покликаній забезпечити належне поводження з утримуваними особами, особи, що відповідальні за функціонування такої системи, не підлягають відповідальності, за окремий (спорадичний) акт неналежного поводження з утримуваною особою, скоєний одним з їхніх підлеглих. Виняток із загального правила становлять випадки, коли особи, що відповідальні за функціонування системи поводження з військовополоненими, «знали, що вчиняються такі злочини, і, володіючи такими знаннями, не вчинили кроків, які були в їх силах, щоб запобігти вчиненню таких злочинів у майбутньому», або тому, що вони «не змогли набути таких знань» [3].

У повоєнний період гостро стояло питання про те, чи є командна відповідальність так званою *суворою відповідальністю*, тобто відповідальністю начальника без урахування його суб'єктивного (психологічного, ментального) ставлення до власної поведінки. Першою повоєнною справою, в якій судовий орган сперся на командну відповідальність як на підставу засудження особи за злочини за міжнародним правом, стала справа японського генерала Т. Ямашіти. Створена США військова комісія 7 грудня 1945 р. засудила Т. Ямашіту у зв'язку з його бездіяльністю стосовно численних воєнних злочинів, скоєних його підлеглими. Військова комісія з-поміж іншого мотивувала своє рішення таким чином: «Очевидно, що призначення командувати військами супроводжується широкими повноваженнями й великою відповідальністю. Так було в усіх арміях впродовж усієї історії людства. Однак

абсурдно вважати командира вбивцею або гвалтівником через те, що один з його солдатів скоїв вбивство або згвалтування. З усім тим, якщо вбивства, згвалтування і жорстокі, мстиві дії є широко розповсюдженими злочинами, а командир не робить ефективних спроб виявити та контролювати злочинні дії, такий командир може бути притягнутий до відповідальності, навіть кримінальної, за беззаконні дії своїх солдатів, залежно від їх характеру та обставин, що їх оточують» [4]. Оскільки військова комісія не звернула жодної уваги на суб'єктивне ставлення Т. Ямашіти до злочинів його підлеглих, хоча захист генерала наголошував, що обвинувачення не надало доказів його обізнаності стосовно дій підлеглих, ця справа сприймалася та сприймається як вираження ідеї про те, що командна відповідальність має суто об'єктивний характер. Інакше кажучи, в ситуаціях, коли підлеглі начальника масово вчиняють злочини за міжнародним правом, а він не реагує на ці факти, начальник підлягає відповідальності незалежно від його суб'єктивного ставлення до злочинів підлеглих. Втім, не можна сказати, що настільки далекосяжне розуміння командної відповідальності вкорінилося в міжнародному праві. Кількома роками пізніше також створений США військовий трибунал у так званій справі вищого командування, обвинуваченими в якій були представники вищого командування німецької армії, прямо вказав, що відповідальність начальника неможлива без принаймні недбалого ставлення до злочинів підлеглих: «Сучасна війна, така як остання, передбачає значну міру децентралізації. Вищий командир не може бути повністю поінформованим про подробиці військових операцій підлеглих і, найпевніше, не про кожен адміністративний захід... Президент США є головнокомандувачем своїх військових сил. Злочинні дії, вчинені цими силами, самі по собі не можуть бути поставлені йому у вину згідно з теорією субординації. Те саме стосується інших вищих командирів ланцюга командування. Злочинність не пов'язана з кожною особою в цьому ланцюжку командування лише з цього факту. Повинно бути особисте порушення. Це може статися лише тоді, коли діяння безпосередньо відстежується ним або коли неможливість належного нагляду за своїми підлеглими являє з його боку злочинну недбалість. В останньому випадку це має бути особиста недбалість, яка становить безглуздість, аморальне ігнорування дій підлеглих, що рівняється згоді. Будь-яке інше тлумачення міжнародного права виходило б далеко за межі основних принципів кримінального права, відомого цивілізованим державам» [5].

У 1977 році з прийняттям Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП І) [6], інститут командної відповідальності вперше знаходить закріплення у договірному міжнародному праві. Згідно зі статтею 86(2) ДП І той факт, що порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року і ДП І вчинене підлеглою особою, не звільняє її начальників від кримінальної або дисциплінарної відповідальності в разі, якщо вони знали, що мають у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що така підлегла особа вчиняє або має намір вчинити подібне порушення, і якщо вони не вжили всіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для відвернення або переривання цього порушення. Коментуючи це положення, варто наголосити на такому:

а) це положення чітко окреслило прояви бездіяльності начальника стосовно злочинів підлеглих його осіб. Такими проявами є невиконання всіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для відвернення або переривання (*prevent or repress*) порушення (злочину) підлеглою;

б) важливо, що в статті 86(2) ДП І чітко артикульований суб'єктивний елемент командної відповідальності: «знали або мали у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що така підлегла особа вчиняє або має намір вчинити подібне порушення»²;

² Дослівно англійською цей фрагмент звучить так: «if they knew, or had information which should have enabled them to conclude in the circumstances at the time». На жаль, в офіційному перекладі цього міжнародного договору українською вказаний фрагмент перекладний невдало, у ньому два окремих прояви суб'єктивного ставлення зливаються в одне: «знали, що мають у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм

в) стаття 86(2) ДП І стосується досить вузького кола начальників, а саме: військових начальників. Причому, враховуючи те, що ДП І врегульовує питання захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, з певними застереженнями можна сказати, що в статті 86(2) ДП І йдеться лише про *військових начальників, що перебувають на службі збройних сил держав*;

г) у статті 86(2) ДП І йдеться про відповідальність військових начальників лише у тих випадках, коли вони не виконали своїх обов'язків з відвернення чи перепинення підготовки або вчинення підлеглими лише одного з чотирьох видів злочинів за міжнародним правом, а саме: *воєнних злочинів*. Чи, якщо бути максимально точним, то навіть не всіх воєнних злочинів, а лише тих із них, що становлять *серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та ДП І*;

г) зрештою, слід мати на увазі, що, оскільки ДП І є джерелом міжнародного гуманітарного, а не кримінального права, статтю 86(2) радше слід сприймати не як пряму правову підставу відповідальності військових начальників за невідвернення чи перепинення воєнних злочинів підлеглих, а як її «*віддзеркалення*» в міжнародному гуманітарному праві, яке вимагає від військових начальників бути проактивними в питанні відвернення та перепинення порушень міжнародного гуманітарного права підлеглими.

Наступний етап розвитку інституту командної відповідальності слід пов'язувати з прийнятими на початку 1990-их років статутами міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії та для Руанди й практикою цих міжнародних судових установ. Так, у статті 7(3) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ) від 1993 року [7], яку згодом майже дослівно повторила стаття 6(3) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди [8], було зазначено, що *вчинення підлеглим злочинів за міжнародним правом не звільняє від кримінальної відповідальності його начальника, якщо він знав або мав підстави знати, що підлеглий збирається вчинити такі діяння або вже вчинив їх, а начальник не вжив необхідних і розумних заходів для відвернення таких діянь або покарання винних*. У своїй практиці МКТЮ прояснив, що елементами передбаченої статтею 7(3) його Статуту підстави відповідальності є: (i) наявність відносин підпорядкування між начальником і підлеглим; (ii) начальник знав або мав підстави знати, що злочинне діяння готується або було вчинено; та (iii) начальник не вжив необхідних та обґрунтованих заходів для відвернення злочинного діяння або покарання особи, яка його вчинила [8]. Крім того, суд визнав, що *«особи, які обіймають владні посади, як у цивільних, так і у військових структурах, можуть нести кримінальну відповідальність за доктриною командної відповідальності на підставі їхнього як de facto, так і de jure становища як начальників»* [8]. Таким чином, статuti міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії та для Руанди та практика цих трибуналів зробили ще низку кроків у напрямку розширення сфери застосування інституту командної відповідальності за:

а) *суб'єктним складом* згідно з практикою МКТЮ стаття 7(3) Статуту охоплює крім *de jure* військових начальників, про яких ішлося в статті 86(2) ДП І, ще й бездіяльність *de facto* військових начальників, зокрема військових начальників організованих збройних формувань, що беруть участь у збройному конфлікті неміжнародного характеру, та цивільних начальників;

б) *колом злочинів підлеглих*, «зв'язок» з якими тягне для начальника відповідальність. Якщо, як зазначалося вище, стаття 86(2) ДП І стосується виключно окремих воєнних злочинів, то стаття 7(3) Статуту МКТЮ накриває всі види злочинів за міжнародним правом, що були віднесені до компетенції цього трибуналу, тобто ширше коло воєнних злочинів, ніж мається на увазі в статті 86(2) ДП І, а також злочини проти людяності та злочин геноциду.

Крім того, не можна не відмітити, що в частині *проявів бездіяльності суб'єктів командної відповідальності* стаття 7(3) МКТЮ явно відхилилася від тексту статті 86(2)

можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що така підлегла особа вчиняє або має намір вчинити подібне порушення».

ДП І. Якщо в статті 86(2) ДП І йшлося про нежиття військовим начальником заходів для відвернення або перепинення злочину підлеглого, то в статті 7(3) Статуту МКТЮ про нежиття суб'єктами командної відповідальності заходів для відвернення (*prevent*) злочину або покарання винних (*punish the perpetrators*).

У своїй найсучаснішій формі інститут командної відповідальності представлений у статті 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 1998 року (РС) [10]:

а) це положення остаточно закріплює ідею про те, що на засадах цього інституту відповідальності підлягають не лише *військові командири*, але й *особи, що фактично діють як військові командири*, та *(цивільні) начальники*. Питання відповідальності військових командирів та осіб, що фактично діють як військові командири, врегульоване в статті 28(а) РС, а питання відповідальності (цивільних) начальників в статті 28 (b) РС;

б) стаття 28 РС приводить до спільного знаменника чинне раніше міжнародне право в питанні форм, яких може набути бездіяльність начальників. Зокрема, це положення розв'язує проблему певної неузгодженості статті 86(2) ДП І та статті 7(3) Статуту МКТЮ, про яку йшлося вище. До звичної для міжнародного права від моменту прийняття ДП І термінологічної пари «*prevent or repress*»³ додається термін «*submit the matter to the competent authorities for investigation and prosecution*» (*передача цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування*), що перегукується з терміном «*покарання винних (punish the perpetrators)*», вжитим у тексті статті 7(3) МКТЮ. Таким чином, згідно зі статтею 28 РС військові командири, особи, що фактично діють як військові командири, та цивільні начальники підлягають відповідальності, якщо вони не вжили всіх необхідних і розумних заходів у межах його або її повноважень для: (i) *недопущення* злочинів підлеглих; (ii) *припинення* учинення злочинів підлеглих; (iii) *передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування*;

в) принциповою новелою статті 28 РС є диференційований підхід до ментального (суб'єктивного) елемента командної відповідальності. Згідно зі статтею 28(а) РС військові командири та особи, що фактично діють як військові командири, підлягають відповідальності, якщо вони *знали або за існуючих обставин на той момент повинні були знати (knew or, owing to the circumstances at the time, should have known)* про злочини, які вчиняли чи мали намір вчинити підлегли. Стандарт суб'єктивного ставлення виражений словами «*за існуючих обставин на той момент повинні були знати [про злочин підлеглого]*» є нижчим за стандарт «*мав підстави знати [про злочин підлеглого]*», що згадується в статті 7(3) Статуту МКТЮ, та стандарту «*мали у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, [про злочин підлеглого]*», який згадується в статті 86(2) ДП І. Принаймні МКТЮ, тлумачачи статтю 7(3) власного Статуту наголошував на тому, що вона не охоплює випадки ставлення начальника до злочинів підлеглих у формі недбалості: «Стаття 7(3) Статуту стосується відповідальності начальника, що виникає внаслідок бездіяльності, попри знання [про злочин підлеглого]. Нехтування обов'язком отримати такі знання, однак, не розглядається в цьому положенні як окреме правопорушення, і тому начальник не несе відповідальності за це, а лише за нежиття необхідних і розумних заходів для відвернення або покарання» [11]. Таким чином, виявляється, що стаття 28(а) РС розширює підстави відповідальності військових командирів та осіб, що фактично діють як військові командири в частині суб'єктивного елемента. Що ж стосується цивільних начальників, то стаття 28(b) описує ментальний (суб'єктивний) елемент їхньої відповідальності словами «*знав, або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини*», тобто подібно до статті 86(2) ДП І та статті 7(3) Статуту МКТЮ;

г) важливою новелою статті 28 РС стало те, що обидва її пункти, характеризуючи відповідальність військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири,

³ В офіційному перекладі РС українською ці слова, на відміну від офіційного перекладу українською статті 86(2) ДП І, перекладені як «*недопущення чи припинення*».

та цивільних начальників, вказують на те, що злочини підлеглих були вчинені «у результаті» (*as a result*)» нездійснення ними належного контролю над підлеглими. Буквально це означає, що згідно зі статтею 28 РС, на відміну від давніших джерел міжнародного права, відповідальність начальників за їхню бездіяльність настає, лише якщо така бездіяльність стала причиною злочинів підлеглих. Таке розуміння статті 28 РС загалом підтверджує й практика Міжнародного кримінального суду (МКС) [12-19]. Так, Палата досудового провадження II МКС зазначила: «Палата також зазначає, що *chapeau* [вступна частина] статті 28(a) Статуту встановлює зв'язок між вчиненням базових злочинів [підлеглих] і «нездатністю начальника здійснювати контроль належним чином». Це відображено у словах «у результаті», які вказують на такий зв'язок. Тому Палата вважає, що *chapeau* статті 28(a) Статуту містить елемент причиновості між невиконанням начальником своїх обов'язків і базовими злочинами. Таке тлумачення узгоджується з принципом суворого тлумачення, відображеним у статті 22(2) Статуту, який, як частина принципу *nullum crimen sine lege*, зобов'язує Палату тлумачити це положення суворо» [12]. Втім, без остаточної відповіді поки залишається запитання про те, чи виявляється каузальність бездіяльності військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, чи цивільних начальників (і) у тому, що така бездіяльність створила ризик вчинення підлеглим злочину, чи (ii) у тому, що реально призвела до його вчинення? Особливо гострою ця дилема виглядає стосовно випадків, коли бездіяльність військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, чи цивільних начальників полягала в невжитті всіх необхідних і розумних заходів для припинення учинення злочинів підлеглих або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування, адже в цих випадках можна вести вою про створення ризику чи про реальне спричинення лише нових злочинів того ж самого чи інших підлеглих. Хай там як, але в аспекті слів «у результаті» стаття 28 РС знаменує глибоку трансформацію інституту командної відповідальності, оскільки втілена в ній модель цього інституту (назвемо її «римською») кардинально різниться від моделі, втіленої в статті 86(2) ДП I та статті 7(3) Статуту МКТЮ (назвемо її «женецько-гаазькою»). Як слушно зазначається в одній з окремих думок суддів МКС: «Положення про відповідальність начальників у Статуті МКТЮ суттєво відрізняється від статті 28 Статуту. Важливим для даного питання є те, що воно не містить елементу «результат» [17]. Зокрема, МКТЮ неодноразово підкреслював у своїй практиці, що каузальність не є обов'язковим елементом командної відповідальності: «Попри центральне місце, яке посідає принцип каузальності у кримінальному праві, каузальність традиційно не постулюється як *conditio sine qua non* для притягнення до кримінальної відповідальності начальників за неспроможність відвернути злочини, вчинені їхніми підлеглими, або покарати їх за ці злочини. Відповідно, Судова палата не знайшла підтвердження існування вимоги доведення причинового зв'язку як окремого елементу відповідальності начальника ні в теперішній судовій практиці, ні у формулюванні цього принципу в чинному договірному праві, ні, за одним винятком, у численній літературі на цю тему» [9]⁴. Таким чином, якщо з погляду статті 86(2) ДП I та статті 7(3) Статуту МКТЮ для відповідальності начальника цілком достатньо, щоб він, знаючи про вчинення підлеглим злочину, утримався від його перепинення чи від покарання особи, що вчинила злочин, то цього набору фактів вже недостатньо, щоб вести мову про відповідальність з погляду статті 28 РС. Згідно з одним прочитанням цього положення необхідно, щоб бездіяльність начальника створила ризик вчинення цим чи іншими підлеглими нових злочинів, а згідно з іншим призвела до їх реального вчинення [20, с. 1299–1301];

⁴ Втім, з іншого боку, в цьому ж рішенні МКТЮ визнав, що у випадках, коли бездіяльність начальника полягає у невжитті належних заходів для відвернення злочину підлеглою, причинний зв'язок між бездіяльністю начальника та злочином підлеглою *de facto* присутній: «Фактично, визнання необхідного причинного зв'язку можна розглядати як внутрішньо притаманне вимозі вчинення злочинів підлеглими та невжиттю начальником заходів у межах своїх повноважень для їхнього відвернення. У такій ситуації керівник може вважатися таким, що перебуває у причиновому зв'язку зі злочинами, оскільки, якби він не виконав свій обов'язок діяти, діяння його підлеглих не були б вчинені».

г) згідно зі статтею 28 РС *військові командири, особи, що фактично діють як військові командири*, та *цивільні начальники* можуть підлягати відповідальності у зв'язку з вчиненням підлеглими усіх чотирьох видів злочинів за міжнародним правом, включно зі злочином агресії.

Після прийняття Римського статуту МКС еволюція інституту командної відповідальності за міжнародним правом зробила крок «у бік», оскільки цей інститут вперше поширився на суміжну галузь міжнародного права транснаціональне кримінальне право, предметом якої співробітництво держав щодо запобігання різним проявам злочинності (тероризму, корупції, торгівлі людьми, злочинам сексуального характеру тощо). Стаття 6(1)(b) прийнятої у 2006 році Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [21] покладає на держави-учасниць зобов'язання вжити необхідних заходів для притягнення до кримінальної відповідальності за злочин насильницького зникнення начальників на засадах, що максимально подібні до тих, які передбачені статтю 28(b) РС. Втім, на відміну від статті 28(b) РС, стаття 6(1)(b) конвенції не вказує на те, що скоєний підлеглим злочин насильницького зникнення був результатом бездіяльності начальника. Це дає підстави вважати, що попри текстуальну схожість статей 28(b) РС та 6(1)(b) конвенції в останній насправді втілена «*женевсько-гаазька*» модель командної відповідальності. Стаття 6(1)(3) конвенції допускає запровадження державами на національному рівні жорсткіших правил відповідальності військових командирів та осіб, які фактично діють як військові командири, подібних до правила, передбаченого статтею 28(a) РС. Виконання Україною зобов'язання, передбаченого статтею 6(1)(b) конвенції, на перший погляд, забезпечує ч. 2 ст. 146-1 КК України «Насильницьке зникнення» в частині слів «*невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення насильницького зникнення його підлеглими, заходів для їх припинення та повідомлення компетентних органів про злочин*». При цьому, однак, ч. 2 ст. 146-1 КК України за будь-яких умов робить це лише частково, оскільки ігнорує бездіяльність начальника, яка полягала в невжитті заходів для *недопущення* вчинення підлеглим злочину насильницького зникнення.

Висновки. Командна відповідальність є унікальним інститутом міжнародного кримінального права, який не має прямих аналогів у національних правових системах і виконує важливу функцію забезпечення контролю начальників за діями підлеглих у збройних конфліктах. Попри свою відносно нетривалу історію інститут командної відповідальності пережив чимало трансформацій в питаннях об'єктивних та суб'єктивних підстав відповідальності начальників. У своєму найбільш модерному вигляді цей інститут знайшов втілення в статті 28 РС. Прийняття Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень знаменує початок «експансії» цього інституту за межі міжнародного кримінального права.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Норма права, 2025. 824 с.
2. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. 720 p.
3. Judgment of the International Military Tribunal for the Far East. 8 November 1948. URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/1948_Tokyo_Judgment.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).
4. Law Reports of Trials of War Criminals selected and prepared by United Nations War Crimes Commission. London: His Majesty's Stationery Office, 1947. Vol. IV. P. 35. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lmlp/Law-Reports_Vol-4/Law-Reports_Vol-4.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).
5. Law Reports of Trials of War Criminals selected and prepared by United Nations War Crimes Commission. London: His Majesty's Stationery Office, 1947. Vol. XII. P. 76. URL:

<https://unwcc.org/wp-content/uploads/2022/11/Law-Reports-Volume-12.pdf> (дата звернення 29.05.2025 року).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 29.05.2025 року).

7. Statute of the International Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: http://www.icts.de/dokumente/icty_statut.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).

8. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/100131_Statute_en_fr_0.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).

9. Judgement of the International Tribunal for the Former Yugoslavia Trial Chamber. Prosecutor v Zejnil Delalic, Zdravko Mucic (Aka “Pavo”), Hazim Delic And Esad Landžo (Aka “Zenga”). 16 November 1998. № IT-96-21-T. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/> (дата звернення 29.05.2025 року).

10. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 29.05.2025 року).

11. Judgement of International Tribunal for the Former Yugoslavia Appeals Chamber. Prosecutor v Zejnil Delalic, Zdravko Mucic (Aka “Pavo”), Hazim Delic And Esad Landžo (Aka “Zenga”) (“Elebici Case”). 20 February 2001. № IT-96-21-A. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/acjug/en/cel-aj010220.pdf> (дата звернення 29.05.2025 року).

12. Decision of the International Criminal Court Pre-Trial Chamber II pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. 15 June 2009. ICC-01/05-01/08. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2009_04528.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

13. Judgment of the International Criminal Court Trial Chamber III pursuant to Article 74 of the Statute. 21 March 2016. ICC-01/05-01/08-334. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_02238.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

14. Judgment of the International Criminal Court Trial Chamber III pursuant to Article 74 of the Statute. Separate opinion of Judge Sylvia Steiner. 21 March 2016. № ICC-01/05-01/08-3343-AnxI. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2016_02239.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

15. Judgment of the International Criminal Court Trial Chamber III pursuant to Article 74 of the Statute. Separate opinion of Judge Kuniko Ozaki. 21 March 2016. № ICC-01/05-01/08-3343-AnxII. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2016_02240.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

16. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. 8 June 2018. ICC-01/05-01/08-3636-Re. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_02984.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

17. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. Dissenting Opinion of Judge Sanji Mmasenono Monageng and Judge Piotr Hofmański. 8 June 2018. № ICC-01/05-01/08-3636-Anx1-Red. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2018_02987.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

18. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. Separate opinion of Judge Christine Van den Wyngaert and Judge Howard Morrison. 8 June 2018. № ICC-01/05-01/08-3636-Anx2. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2018_02989.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

19. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. Concurring Separate Opinion of Judge Eboe-Osuji. 8 June 2018. № ICC-01/05-01/08-3636-Anx3.

URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2018_03077.PDF (дата звернення 29.05.2025 року)..

20. Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary ed. K. Ambos. 4th. ed. München: Beck, 2022. 3008 p.

21. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 29.05.2025 року).

